

# ANADOLU, ARKEOLOJİ, ZAMAN ve MEKAN

(Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu,  
Kütahya 10-12 Ekim 2016)



Ed.  
Gökhan COŞKUN

2017

**Organizasyon**

Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü

**Sempozyum Başkanı**

Doç. Dr. Gökhan COŞKUN

**Sempozyum Düzenleme Kurulu**

Doç. Dr. Gökhan COŞKUN

Yrd. Doç. Dr. Müge SAVRUM KORTANOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN

Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖZBAY

Uzman Zerrin ERDİNÇ

Araş. Gör. F. Çağım ÖZCAN

Araş. Gör. Dr. Asuman KURU

**Sempozyum Bilim Kurulu**

Prof. Dr. A. Nejat BİLGEN

Prof. Dr. Halime HÜRYILMAZ

Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Doç. Dr. Gökhan COŞKUN

Doç. Dr. R. Eser KORTANOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN

Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖZBAY

Yrd. Doç. Dr. Müge SAVRUM KORTANOĞLU

**Hakem Listesi**

Prof. Dr. Halime HÜRYILMAZ

Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE

Prof. Dr. Sevinç GÜNEL

Prof. Dr. Bilge HÜR MÜZLÜ

Prof. Dr. Ayşe Mine GENÇLER ÖZKAN ✕

Prof. Dr. Hüseyin ALANYALI

Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN

Prof. Dr. Murat DURUKAN

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Prof. Dr. Ramazan Süleyman GÖKTÜRK ✕

Doç. Dr. Birol CAN

Doç. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU

Doç. Dr. Ertekin Mustafa DOKSANALTI

Yrd. Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR

Yrd. Doç. Dr. Figen ÇEVİRİCİ COŞKUN

Yrd. Doç. Dr. Fikret ÖZBAY

Yrd. Doç. Dr. Müge SAVRUM KORTANOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Deniz KAPLAN

Yrd. Doç. Dr. Atila TÜRKER

Yrd. Doç. Dr. Işık ADAK ADIBELLİ

ANADOLU, ARKEOLOJİ, ZAMAN ve MEKAN  
(Dumlupınar Üniversitesi V. Arkeoloji Sempozyumu, Kütahya 10-12 Ekim 2016)

Editör  
Gökhan COŞKUN

Yayınlayan  
Şükrü DEVREZ

Kapak Tasarımı  
Zerrin ERDİNÇ

Grafik ve Tasarım  
Mustafa CAN

Tasarım Uygulama  
Engin DEVREZ

Tüm metnin yayım hakkı saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yayınevi  
Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık [www.bilginkultursanat.com](http://www.bilginkultursanat.com)  
Selanik 2 cad. 68/4 Kızılay Ankara  
Tel: 0 312 419 85 67 Fax: 0312 419 85 68  
Sertifika No: 20193

ISBN: 978-605-9636-18-6

1. Baskı 2017

Baskı  
Ankara Ofset  
Büyük Sanayi 1. Cadde Necatibey İş Hanı  
Alt Kat No: 93/43-44 İskitler - Ankara  
Sertifika No: 0690110863

## İÇİNDEKİLER

**Gökhan COŞKUN**

*Sunuş* .....VII

**Halime HÜRYILMAZ**

*Erken Bronz Çağı'nda Kuzey ve Doğu Ege Denizi Adaları: Yerleşim Yerleri, Yaşamsal Kaynaklar ve Kültürel İlişkiler*..... 1

**A. Tuba ÖKSE**

*Tatika: Yukarı Dicle Havzasında Bir ETÇ I-II Mezarlığı ve Ritüel Yapılar*.....15

**A. Nejat BİLGİN, Müge SAVRUM KORTANOĞLU**

*Seyitömer Höyük'te Bir İlk Tunç Çağ III Yapısına Dair Gözlemler*.....31

**Mehmet İŞIKLI, Hatice ERGÜRER**

*Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kura-Aras Kültürü'nde Mekân ve Mekân Kullanımına Dair Gözlemler* .....43

**Ali OZAN**

*Kıyı Ege'de Baskı Bezemeli Çanak Çömlek Geleneği: Ege Gübre Yerleşimi Örneklerinin Değerlendirilmesi* .....65

**Erim KONAKÇI**

*Orta ve Geç Tunç Çağında Lykos (Çürüksu) Vadisi Yerleşimleri* .....75

**Can Yümni GÜNDEM**

*Anadolu'da Arkeozoolojik Çalışmaların Başlangıcından 2000'li Yıllara Kadar Olan Gelişimine Genel Bir Bakış (1880-2000)*.....89

**Sercan Kaan ALKAN**

*Gökçeada-Yenibademli Höyüğü'nün Bitkisel Kalıntıları ve Depolanma Modelleri*.....97

**Elif BOZKURT**

*Radyal Düzenli "Anadolu Yerleşim Planı" Üzerine Düşünceler*.....111

**İlyas ÇETİNKAYA**

*Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da El Yapımı Seramiğin Devamlılığı*.....135

**Aydın EMANET**

*Akkad Dönemi ve Sonrası Yukarı Dicle Seramiği*.....151

**Gökhan COŞKUN**

*İç-Batı Anadolu'daki Bir Akbaemenid Dönem Yerleşiminin Karakterizasyonu: Seyitömer Höyük* .....167

**Handan YILDIZHAN**

*Daskyleion'dan Bir Neo-Babil Mührü: Bir Stel ve Bir Bulla ile Birlikte Düşündürdükleri* .....183

**Özden ÜRKMEZ**

*Değişen Anadolu'nun Değişmeyen Mekanı: Öteki Dünya*.....201

**Münteha DİNÇ**

*Uşak'ta Bir Antik Kent: Akmonia* .....213

**Burak SÖNMEZ**

*Nysa ad Maeandrum Çarşı Bazilikası Hellenistik ve Roma Dönemi Seramikleri*.....231

**Adem YURTSEVER**

*Side'de MS 1.-3. Yüzyıllar Arasında Yumurta-Ok Bezemelerinin (İon kymationu) Stilistik Değişim ve Gelişimi* .....251

**Bilge YILMAZ KOLANCI**

*Antik Dönem'den Günümüze Hayıt Ağacı'nın (Vitex agnus-castus L./Lamiaceae) Kullanımı* .....271

# ANTİK DÖNEM'DEN GÜNÜMÜZE HAYIT AĞACI'NIN (*Vitex agnus-castus* L./Lamiaceae) KULLANIMI

[The Usage of Chaste Tree (*Vitex agnus-castus* L./Lamiaceae) from Ancient Times to Today]

Bilge YILMAZ KOLANCI\*

## Özet

Antik kaynaklar sayesinde günümüze aktarılan bilgiler, bugün hayıt ağacı olarak isimlendirilen *Vitex agnus-castus* L. bitkisinin, antik dönem insanı tarafından birçok amaçla kullanıldığını göstermektedir. Antik dönemde, *agnos*, *lygos*, *vitex* gibi birçok isimle anılan hayıt ağacı, Lamiaceae familyasının bir türüdür. Bitkinin dalları, çiçekleri, yaprakları ve meyveleri antik dönemde dini ve günlük yaşantıda kullanılmasının yanı sıra tıp alanında yapılan çalışmalarda da önem taşımaktadır. Günümüzde halen bu bitkinin antik dönem kullanımı ile paralel kullanımına devam edilmesi, antik dönem insanının derin bilgi birikimini göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışmada, antik dönemde hayıt ağacının kullanım gördüğü alanlar ve bu kullanımların günümüze yansıyan benzerlikleri değerlendirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** *Antik Dönem, Hayıt Ağacı, Agnos, Vitex agnus-castus* L., *Lygos*.

## Abstract

By means of the knowledge we get from ancient resources, we know that *Vitex agnus-castus* L. which is commonly named chaste tree was used for many different purposes by ancient people. Chaste tree is a species belonging to Lamiaceae family, and it had many different names like *agnos*, *lygos*, *vitex* in ancient period. Branches, flowers, leaves, and seeds of the tree were used for religious and daily activities in ancient times. It was also used for medicinal purposes. Today, this plant is still in paralel use to that of ancient times, and this is important to Show that the ancient people have a deep knowledge about the plants. In this study, fields in which chaste tree is used and daytime reflections of these old usages were considered.

**Keywords:** *Ancient Period, Chaste Tree, Agnos, Vitex agnus-castus* L., *Lygos*.

Bitkiler, insanoğlunun doğadaki varoluşunu ve dengesini sağlayan en önemli yapı taşıdır. Milyonlarca yıldır bitkilerden yararlanan ve doğaya uyum göstermeyi başararak onları zamanla kontrol altına alan atalarımız, bitkileri yetiştirmeyi öğrenerek deneme-yanılma yöntemiyle elde ettikleri tüm bilgileri sözlü ve yazılı olarak nesilden nesile aktarmıştır. Bu bilgiler, tecrübeye dayanan bazı değişikliklerle birlikte gelişerek, bugün bizlerin doğrudan yararlandığı bir kültür hazinesinin temellerini oluşturmuştur. Bulduğumuz coğrafyada, son kayıtlara göre 3700'ü endemik olmak üzere yaklaşık olarak 12.000 bitki taksonu mevcuttur<sup>1</sup>. Halk arasında daha çok hayıt ağacı adıyla tanınan *Vitex agnus castus* L. söz konusu bitki taksonlarından yalnızca bir tanesidir. Çalışmamızda, hayıt ağacının antik dönem boyunca hangi alanlarda kullanım gördüğü ve antik çağ insanı için ne ifade ettiği, antik dönemdeki kullanımların kuşaktan kuşağa ne şekilde aktarıldığı ve günümüzde hangi amaçlarla kullanıldığı incelenmiştir.

Lamiaceae familyasına<sup>2</sup> ait bir tür olan *Vitex agnus-castus* L., 1-6 m. arasında değişen

\* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Enstitüsü. E-mail: bilgey@pau.edu.tr

1 Torlak v.d. 2010: 11, 31.

2 Güner 2012: 602. Lamiaceae familyası için bkz. Güner 2012: 547-602.

yükseklikte, çalı veya ağaç formunda bir bitkidir<sup>3</sup> (Fig. 1-2). Bitkinin dal uçlarında, Haziran-Temmuz aylarında açan, soluk pembe, mavi veya mor renkli, beş loplu, çan formu, salkım şeklinde bir araya gelmiş çiçekler bulunmaktadır (Fig. 3). Yapraklar 3-7 parçalı, uzun, oval ve sivri uçludur<sup>4</sup> (Fig. 4). Bitkinin küre biçimindeki meyveleri ise acımsı, sert ve ortalama 3 mm. çapındadır<sup>5</sup> (Fig. 5). Akdeniz İklimi'nin etkisi altında, Akdeniz, Batı Asya ve Ege kıyılarında yetişen *Vitex* cinsinin dünya üzerinde 250'den fazla türü olduğu bilinmektedir<sup>6</sup>. Bitkinin yetiştiği toprak çeşitleri üzerinde yapılan analizler, kireç ve potasyum bakımından fakir, tuzlu karakterde olmayan, azot ve fosfor bakımından zengin, tınlı, nötr ve hafif alkali toprakları tercih ettiğini<sup>7</sup>, daha çok kumlu-alüvyonal topraklar ve kayalık alanlarda yetiştiğini göstermiştir<sup>8</sup>.

Hayıt ağacının kullanımıyla ilgili en erken yazılı bilgi Hitit metinleri aracılığıyla günümüze ulaşmaktadır. Söz konusu metinler üzerinde yapılan çalışmalar, *UN* olarak kaydedilen bir bitkinin tohumuyla birlikte ilaç olarak kullanıldığını göstermiş ve bitki Thompson tarafından hayıt ağacının tohumu olarak önerilmiştir<sup>9</sup>. Bu kayıtları izleyen bir sonraki yazılı belge MÖ 4.yy.da *Hippokrates*<sup>10</sup> tarafından aktarılmış olup söz konusu bilgiler de bitkinin tedavide kullanıldığına dairdir. Ancak hayıt ağacının antik dönemdeki kullanımı ile ilgili detaylı bilgilerin birçoğu, Roma Dönemi'ne ait yazılı kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. *Vitex agnus-castus*'un söz konusu dönemdeki kullanımı hakkında bilgi veren iki önemli antik yazardan biri *Plinius*<sup>11</sup>, diğeri *Dioskorides*'dir<sup>12</sup>. Her iki yazar da, antik dönemde bitkinin ne tür alanlarda yetiştiği, isminin anlamı, bitkinin görünümü, hangi amaçlarla kullanıldığını aktarması bakımından önemli bilgiler sunmuştur.

*Plinius*<sup>13</sup>, *vitex*, *lygos* ve *agnos* olarak adlandırdığı bitkinin genel görünümünün söğüt ağacına benzediğini ve bataklık çevresindeki düzlüklerde yetiştiğini aktarmaktadır. Yazar, bu bitkinin biri büyük ağaç görünümünde, diğeri küçük ve daha soluk görünümde olan iki farklı türü olduğunu aktarmış, beyaz ve mor renklerde olan çiçeklerinin, kokusunun güzelliğine değinmiştir. *Dioskorides*<sup>14</sup> ise, *agnos*<sup>15</sup> adı altında tanımladığı bitkinin, sulak arazi ve

3 Anadolu'da bitki, hayıt ağacı, ayıt, ayıd, keşiş biberi, iffet ağacı, namus ağacı, beşparmak otu gibi çeşitli adlarla bilinmektedir: Gül 2007: 41; Baytop 1984: 252; 2007: 132; Anadol 1990, 131; Küçüker 2010: 404. Ülkemizde hayıt ağacının görüldüğü yerler, Bursa, Giresun, Trabzon, İstanbul, Aydın, Manisa, İzmir, Iskenderun, Mersin, Antalya, Adana, Muğla olmak üzere yoğunluk daha çok Akdeniz ve Ege Bölgesi'ndedir: Baytop 1963: 35, 332; 2007: 132; WHO 2009: 9.

4 Baytop 1963: 332; Tanker v.d. 1993: 388; 2007: 308.

5 Baytop 1984: 252.

6 Doğan v.d. 2008: 97; Karamanoğlu 1977: 378; WHO 2009: 9. Esas yayılım alanı Akdeniz olan bitkinin görüldüğü diğer alanlar, Güney Avrupa, Batı Asya, Gürcistan, Ermenistan, Kırım, İran, Hindistan, Afrika'dır: Doğan, Mert 1998: 328.

7 Doğan, Mert 1998: 327-334; Doğan v.d. 2008: 97. Yapılan çalışmada Manisa, Balıkesir, Çanakkale, İzmir, Muğla, Denizli ve Aydın İllerinden toplam 38 farklı toprak örneği incelenmiştir: Doğan, Mert 1998: 328, tab.1.

8 Göktürk 2015: 110.

9 Thompson 1949: 296-298; Ertem 1974: 102.

10 Hippokrates, *Ulc.*: 4, 14.

11 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

12 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135. Anazarboslu *Pedanius Dioskorides*, Roma İmparatoru *Claudius* ve *Nero* Dönemi'nde doktor olarak çalıştığı düşünülen antik dönemin en ünlü farmakoloğudur. Aynı dönemde yaşayan *Plinius* ve *Dioskorides*, benzer kaynaklardan yararlanmalarına rağmen birbirlerini tanımamaktadır: Jackson 1999: 72.

13 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

14 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

15 Ayrıca *Dioskorides* (I, 135), hayıt ağacının, *agonon*, *lygon*, *amictomiaenon*, *tridactylon*, *sanguis ibis*, *piper agreste*, *ligusticum* olarak da adlandırdığını, büyücülerin *semnon*, Mısırlılar'ın *sum*, Romalılar'ın ise *salix marina* ismini kullandığını belirtmiştir.



bu arazilerin yakınında yetişen, uzun dallar taşıyan çalimsı bir ağaç olduğunu, çiçeklerinin beyaz veya mor renklerde, tohumlarının ise karabiber görünümünde olduğunu aktarmıştır.

Her iki yazarın da, bitki için kullandığı *agnos* ve *lygos* isimlerini, bitkinin dini törenlerdeki kullanımından aldığını belirtmesi önemlidir. *Plinius*<sup>16</sup>, tanrıça *Demeter* onuruna düzenlenen *Thesmophoria* bayramlarında<sup>17</sup>, Atinalı kadınların tören boyunca cinsellikten uzak durmak ve namuslarını korumak için bu ağacın yapraklarını ve dallarını yataklara serptiklerini aktarmaktadır. Bu amaçla kullanılmasından dolayı bitki, “*agnos-iffet/namus*”, dallarının sertliğinden dolayı ise “*lygos-ince dal*” isimlerini almıştır. *Dioskorides*<sup>18</sup> ise, *Plinius* ile benzer şekilde, tanrıça *Ceres (Demeter)* için gerçekleştirilen törenlerdeki kullanımından dolayı bu ismin verildiğini aktarmaktadır. *Thesmophoria* bayramlarında, sadece kadınlar bir dizi ritüel gerçekleştirilen bu törenlere katılmakta ve bayramın belirli günlerinde<sup>19</sup> yasaklanan cinsel ilişkiden kaçınmaktadır. Özellikle evli kadınlar, evliliklerinin öncesinde sahip oldukları doğurganlık ve üreme güçlerini geri kazanmak amacıyla bu törenlerde cinsellikten kaçınmış, anti-afrodizyak etkisi olduğu düşünülen hayıt ağacını kullanmışlardır<sup>20</sup>. Hayıt ağacının, antik dönemde namusun bir sembolü olarak görülmesi, ağacın bir yandan namusu simgeleyen, diğer yandan evli kadınlara doğumlarda yardımcı olan tanrıçalar ile de ilişkili tutulmasına yol açmıştır. *Pausanias*'da<sup>21</sup> *Lygodesma* epitheti ile karşımıza çıkan *Artemis*'in (*Orthia*), araştırmacılar tarafından hayıt ağacı ile bağlantılı olduğu, epithetin *lygos* kelimesinden türetildiği, tanrıçanın *ksona* kült heykelinin ise bu ağaçtan yapıldığı düşünülmektedir<sup>22</sup>. Hayıt ağacı, Samos'ta bulunan *Heraion*'da da tanrıça *Hera*'nın kutsal ağacı olarak karşımıza çıkmakta olup *Hera* için de *Lygodesma* kült epithetinin kullanıldığı görülmektedir<sup>23</sup>. Samoslular tarafından evliliklerin, ailenin ve doğum yapan kadınların koruyucu tanrıçası *Hera*'nın burada, bir hayıt ağacı altında doğduğuna inanılmakta ve bu nedenle yerel inanış içerisinde hayıt ağacı özellikle kadınlar için büyük bir kutsallık taşımaktadır<sup>24</sup>. Sparta'da ise *Asklepios* kültürünün epitheti olan *Hagnitas*'ın *agnos* yani hayıt ağacıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir<sup>25</sup>. Söz konusu kültürde, kadınların, kadın hastalıklarına karşı şifa bulma amacıyla *Asklepios*'tan yardım beklemeleri ve tanrının yardımcıları tarafından hayıt bitkisi ile çeşitli kadın hastalıklarının tedavisi etken olmuş olabilir.

Antik dönemde yaygın olarak *agnos* ya da *lygos* ismi ile bilinen hayıt ağacı, yukarıda belirttiğimiz gibi tanrıçalarla ilişkili törenlerde kadınların cinsel arzularını bastırmak amacıyla kullanılmıştır. Yine antik kaynakların verdiği bilgiler de, bitkinin kadın tanrıçalar ile ilişkili tutulmasının diğer sebeplerini göstermektedir. Antik dönemde bu ağacın kadınlar üzerindeki kullanımına yönelik en belirgin etkiler, menstrüasyon (adet) dönemlerinde ve hamilelik sonrasında görülmektedir. *Hippokrates* hayıt yapraklarının esmer şarap içerisinde

16 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

17 *Thesmophoria* bayramları hakkında detaylı bilgi için bkz. Chaniotis 2011: 160-164.

18 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

19 *Thesmophoria* şenliklerinde, 2. gün kutlanan *Nesteia* “yas günü” kadınların erkeklerle bir araya gelmeleri ve cinsel ilişkiye girmeleri yasak olup bu nedenle şehvetlerini yatıştırabilecekleri bazı bitkileri kullanmışlardır. Festival hakkında detaylı bilgi için bkz. Emir 2011: 64-65.

20 Chaniotis 2011: 161, dipnot 41. Benzer kullanım Ortaçağ rahiplerinde uygulanmış, cinsel arzularını bastırmak isteyen rahipler hayıt bitkisinden yararlanmışlardır. Bu nedenle hayıt ağacı günümüzde “keşiş biberi” olarak da bilinmektedir: Gül 2007: 41-42.

21 Pausanias: III, 16, 11.

22 Morel 1955: 155; Rahner 1971: 290; Smardz 1979: 52-53, 73; Chaniotis 2011: dipnot 41.

23 Smardz 1979: 103.

24 Kyrieleis 1993: 135.

25 Smardz 1979: 53-54.

de dinlendirilmesiyle elde edilen şarabın menstrüasyon düzensizliğinde<sup>26</sup>, *Dioskorides*<sup>27</sup> ve *Plinius*<sup>28</sup> ise tohumların menstrüasyon düzenlemede ve bebeğini emziren kadınlarda süt salgısını arttırmada kullanıldığını bildirmektedir. Günümüzde yapılan çalışmalar da, hayıt ağacının süt salgısını arttırıcı ve menstrüasyon düzenleyici etkisiyle<sup>29</sup>, kadınlar tarafından kullanımının halen devam ettiğini göstermektedir. Bitki üzerinde yapılan bilimsel analizler de hayıtın, menstrüasyon düzeninde doğrudan etkisinin olduğunu kanıtlamıştır<sup>30</sup>. Günümüzde, Denizli Karahayıt<sup>31</sup> ve Muğla Köyceğiz'de<sup>32</sup> yapılan araştırmalar, kadınların, hayıt ağacı tohumunu, menstrüasyon düzensizliğini gidermek amacıyla demleme yöntemiyle kullandığını göstermiştir. *Dioskorides*'in<sup>33</sup> aktardığı diğer bir bilgi, hayıt ağacının, kadınlarda doğum kontrolü amacıyla kullanıldığıdır. Yapılan araştırmalar, hayıt ağacının halen bazı bölgelerde bu amaçla kullanıldığını göstermektedir. Örneğin Urfa Siverek'te, kadınlar tarafından hayıt tohumlarının suyla kaynatılmasıyla elde edilen sıvının, doğum kontrol amacıyla veya erken doğumu önlemek amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir<sup>34</sup>.

*Dioskorides*<sup>35</sup> ve *Plinius*'un<sup>36</sup> verdiği bilgiler, ağacın antik dönemde, bazı zehirli hayvan ısırıklarında tedavi edici özellikte kullanıldığını, hatta bu zehirli hayvanların yaşam alanlarından uzak durmasını sağlamak amacıyla kullanıldığını göstermektedir. *Plinius*<sup>37</sup>, hayıt ağacının özellikle örümcek ve yılan ısırıklarında iyileştirici bir özelliği olduğunu, çalı formunda olan hayıtın tohumunun şarap ya da sirke-su ile karışımı veya yapraklarıyla elde edilen ilacın, yılan zehrini etkisiz hale getirmek için kullanıldığını aktarmıştır. Hayıttan hazırlanan bir merhem veya yapraklar ile doğrudan deri üzerine yapılan uygulama örümcek (*Phalangium*) ısırığı için tedavi edici özelliktedir. Yaprak ve dallar ise tütsüleme yöntemiyle ya da yatağın etrafına yayıldığında zehirli hayvanların saldırılarını engellemek amacıyla kullanılmaktaydı. *Dioskorides*<sup>38</sup> de hayıt tohumunun yılan tarafından ısırılan kişilerde kullanıldığını, zehirli bazı hayvanların ısırıklarında lapa olarak hazırlanan bir ilacın fayda sağladığını söylemekte, hatta etrafa saçılan yaprakların bu tür hayvanları uzaklaştırdığını aktarmaktadır. Bugün halen, hayıt ağacı tohumları ve yapraklarından yapılan tozun, bu amaca yakın bir kullanımın olduğu, yünlü kumaşların güvelenmesini engellemek amacıyla kullanıldığı bilinmektedir<sup>39</sup>. Yine benzer şekilde, Aydın'da yapılan bir araştırmada, halk tarafından arı sokmalarında hayıt tohumu ve yapraklarının kullanıldığı tespit edilmiştir<sup>40</sup>. İzmir ve Muğla'da yapılan bir araştırmada ise, böcek ısırıklarına karşı engel olduğu düşüncesinin yanı sıra bu hayvanların ısırıkları için tedavi amaçlı olarak kullanıldığı da belirlenmiştir<sup>41</sup>. Ayrıca bazı yörelerde akrep sokmalarına karşı kullanıldığı da bilinmektedir<sup>42</sup>.

26 Gençler Özkan 2010: 57.

27 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

28 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

29 Anadol 1990: 131; Tanker v.d. 1993: 388; 2007: 308.

30 Webster v.d. 2006; Gül 2007: 16-32, 43; Gülsoy 2011: 4, 20-22; Demirtaş 2013: 44.

31 Yılmaz Kolancı 2017: 54.

32 Sıcak v.d. 2013: 73, 76, tab. 1.

33 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

34 Baytop 1984: 252; Dülger v.d. 2002: 1.

35 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

36 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

37 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

38 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

39 Baytop 1984: 252; Yılmaz Kolancı 2017: 56.

40 Tuzlacı, Sadıkoğlu 2007: 35, tab. 1; Gülsoy 2011: 2.

41 Sarı v.d. 2010: 21.

42 Eyuboğlu 1987: 62; Anadol 1990, 131.

Antik dönemde hayıt ağacının ağrı kesici ve halsizliği giderici bir ilaç olarak kullanıldığı da antik kaynaklardan öğrenilmektedir. *Plinius*<sup>43</sup> ve *Dioskorides*<sup>44</sup>, tohumlarından elde edilen ekstrenin, şiddetli baş ağrılarına karşı doğrudan etkisi olduğunu ve derin bir uyku için başa sürülebileceğini bildirmiştir. *Plinius*<sup>45</sup>, sarhoşluktan kaynaklanan baş ağrılarının, hayıtın çiçek ve sürgünlerinden, gül yağı ile hazırlanan bir karışımı sayesinde tedavi edildiğini aktarmıştır. Hayıt bitkisinden, yağ ve sirke ile hazırlanan bir karışım, vücuda uygulandığı takdirde halsizliğin giderilmesinde, ayrıca akıl hastası kişilerin tedavisinde kullanılmaktadır. 9. ve 12. yy.larda İslam âlimleri tarafından sunulan tıbbi reçetelerde, akıl hastası kişiler için hayıt bitkisi kullanımına devam edilmiştir<sup>46</sup>. Antik dönemde halsizliğe karşı tedavi edici özelliği olan hayıtın, günümüzde halen aynı amaçla kullanımının devam ettiği görülmektedir. Burdur İli'nde yapılan araştırmalarda, tohumların bal ile karıştırılarak halsizliği gidermek amacıyla tüketildiği<sup>47</sup>, Çanakkale'de ise hayıt tohumunun baş ağrısının tedavisinde kullanıldığı belirlenmiştir<sup>48</sup>.

Hayıt, antik dönemde vücutta oluşan bazı iltihaplı hastalıkların tedavisinde de sıklıkla kullanılmıştır. *Dioskorides*<sup>49</sup>, bitkinin tohumlarından hazırlanan bir ekstrenin, rahim çevresindeki iltihaplı durumlarda banyo şeklinde uygulanarak tedavide kullanıldığını aktarmaktadır. *Plinius*<sup>50</sup> ise aynı amaçla kullanımını önerdiği bitkinin, buhar şeklinde veya *pesar*<sup>51</sup> ile birlikte uygulanması gerektiğini bildirmiştir. Aydın ve Muğla yöresinde yapılan araştırmalarda, halk tarafından hayıt çiçeklerinin suda kaynatıldığı ve kadın hastalıklarına karşı tedavi amaçlı olarak hastanın suyun buharına oturtulduğu belirlenmiştir<sup>52</sup>. Ayrıca *Plinius*<sup>53</sup> ve *Dioskorides*<sup>54</sup>, hayıt ve su karışımından yapılan merhem, hem perine hem de rektumda oluşan çatlakların tedavisinde kullanıldığını aktarmıştır. *Plinius*<sup>55</sup> tuz, potasyum nitrat ve balmumundan hazırlanan bir başka merhemi burkulmalar için, tohum ve yaprakların yakı şeklinde uygulamasının tendon hastalıkları için, *Dioskorides*<sup>56</sup> de yine bitkiyi çıkık eklemler ve yaralar için önermiştir. Anadolu'da bazı yörelerde mor çiçeklerin kepekle kaynatılarak hazırlanan banyo ayak şişliklerinin tedavisinde uygulanmaktadır<sup>57</sup>. Burdur İli'nde, halen halk tarafından, hayıt tohumundan hazırlanan bir lapanın, romatizmal hastalıklarda oluşan ağrılı bölgeye sarıldığı tespit edilmiştir<sup>58</sup>. Denizli'nin Karahayıt<sup>59</sup> ve Buldan İlçesi'nde<sup>60</sup> yapılan araştırmalar, halk tarafından hayıt ağacının halen yakı şeklinde kullanıldığını göstermektedir. Buldan'da gerçekleştirilen araştırmaya göre, kaynatılan sirke içerisine hayıt yaprakları atılmakta ve 15 dakika daha kaynatma işlemi nede devam edilmekte, daha sonra

43 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

44 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

45 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

46 Gülsoy 2011: 3.

47 Özçelik, Balabanlı 2005: 1133.

48 Tuzlacı, Bulut 2007: 50, tab. 1; Gülsoy 2011: 2.

49 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

50 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

51 *Pesari/Pessoi/Peser* için bkz. Jackson 1999: 88.

52 Dülger v.d. 2002: 1.

53 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

54 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

55 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

56 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

57 Bayatlı 1989: 14.

58 Özçelik, Balabanlı 2005: 1133.

59 Yılmaz Kolancı 2017: 53.

60 Ertuğ v.d. 2004: 195.

bu su içerisine soğan doğranmakta ve elde edilen suya, bir su bardağı tarhana ilave edilerek yoğunlaştırılmaktadır. Bu işlemler sonucu elde edilen hamur bıçakla çizilerek üzerine zeytinyağı sürülmekte ve sıcak olarak beden üzerine koyulurken *el benim ellerim değildir, yakı ocağının elidir* sözleri söylenerek rahatsız bölgeye uygulanmakta ve 3-4 saat sonra çıkartılmaktadır<sup>61</sup>. Karahayıt'ta ise taşla ezilen taze yapraklar un ile karıştırılıp ısıtılmakta ve elde edilen yakıya zeytinyağı ilave edilerek ağrılı bölgeye sarılmaktadır<sup>62</sup>.

*Hippokrates*<sup>63</sup>, hayıt yaprakların çiğ ya da suda haşlanmasıyla elde edilen yakıyı iltihap ve şişlik oluşan bölgelerin tedavisinde önermiştir. *Plinius*<sup>64</sup> ve *Dioskorides*<sup>65</sup> de hayıt tohumunun dalak hastalarına ve vücudunda ödem oluşan hastalara fayda sağladığını aktarmış, ayrıca *Plinius*<sup>66</sup> bağırsaklardaki gazın çıkarılmasında etkili olduğunu bildirmiştir. *Plinius*<sup>67</sup>, hayıt, bal ve yarpuz bitkisinin (*Mentha pulegium*) birlikte alındığı takdirde müshil etkisi yaptığını, bal ve hayıt karışımının ise ülserle karşı iyileştirici olduğunu aktarmıştır. *Plinius*<sup>68</sup> ve *Dioskorides*<sup>69</sup>, bitkinin erkeklerde oluşan testis şişliklerinde yatıştırıcı etkisi olduğu ve bu tedavide hayıtın yanında asma yaprağı ve tereyağının da kullanılması gerektiğini önermiştir. Ayrıca *Plinius*<sup>70</sup> hayıtın idrar söktürücü olarak işlev gördüğünü belirtmektedir. Aydın ve Muğla'da yapılan araştırmalar, halkın, tohumları suda demleme yöntemiyle hazırladığı sıvıyı, çay şeklinde içtiklerini ve idrar söktürücü amaçla kullandıklarını ortaya koymuştur<sup>71</sup>. Denizli'nin Buldan İlçesi'nde yapılan bir araştırma ise, karın ağrıyan çocuklarda hayıt ağacının tohumu ve yapraklarından hazırlanan lapanın kullanıldığını göstermiştir<sup>72</sup>. Yine Buldan'da yapılan bir başka araştırmaya göre, hayıt ağacının ishale karşı ve idrar söktürücü olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır<sup>73</sup>. Denizli ve Aydın'da halkın, karın ağrısına ve soğuk algınlığına karşı hayıt tohumu ve yapraklarını kullandığı, ayrıca mide rahatsızlıklarına karşı, bitkinin tohumunun tarhana çorbası içerisine baharat şeklinde konularak tüketildiği tespit edilmiştir<sup>74</sup>. Burdur İli'nde yapılan bir araştırmada ise, iç hastalıklarına karşı kuvvet sağlaması amacıyla, bal ve tohumdan hazırlanan karışımın kullanıldığı tespit edilmiştir<sup>75</sup>. Muğla'da yapılan araştırmalarda, hayıt çiçeklerinin halk tarafından mide ve bağırsak hastalıklarında kullanıldığı<sup>76</sup>, Çanakkale Ezine'de ise bitkinin yapraklar ile birlikte ishal ve mide bulantısına karşı kullanıldığı belirlenmiştir<sup>77</sup>.

*Plinius*<sup>78</sup>, hayıt tohumu ile içkiden hazırlanan bir karışımının ateş düşürücü özelliğe olduğunu ve yağ ile hazırlanan karışımın vücuda sürülmesi durumunda terletici etki sağla-

61 Ertuğ v.d. 2004: 195.

62 Yılmaz Kolancı 2017: 53.

63 Hippokrates, *Ulc.*: 4, 14.

64 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

65 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

66 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

67 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

68 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

69 Dioskorides, *Mat. Med.*: I, 135.

70 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

71 Dülger v.d. 2002: 1.

72 Aksakal 2006: 903.

73 Ertuğ v.d. 2004: 195.

74 Denizli Karahayıt'ta yapılan araştırma için bkz. Yılmaz Kolancı 2017: 53. Aydın'da yapılan araştırma için bkz. Tuzlacı, Sadıkoğlu 2007: 35, tab. 1; Honda v.d. 1996: 85; Gülsoy 2011: 2.

75 Özçelik, Balabanlı 2005: 1133.

76 Gülsoy 2011: 2.

77 Tuzlacı, Bulut 2007: 50, tab. 1; Gülsoy 2011: 2.

78 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

dığını aktarmıştır<sup>79</sup>. Denizli Buldan'da yapılan bir araştırma, hayıt ağacının Buldan halkı tarafından ateş ve kusmaya karşı kullanıldığını ortaya koymuştur<sup>80</sup>. Bodrum'da yapılan araştırmalar, bu uygulamanın hayvanlar üzerinde kullanıldığını, terleyen ve sancılanan hasta atların, hayıt tohumlarının kaynatılmasıyla hazırlanan sıvıyla tedavi edildiğini göstermiştir<sup>81</sup>.

*Plinius*<sup>82</sup>, hayıt tohumu, potasyum nitrat ve sirke ile hazırlanan bir merhem, çil ve temriye gibi cilt hastalıklarının tedavisinde, bal ve tohumundan yapılan bir karışımın ise ağız içi yaralarında kullanıldığını aktarmaktadır. Bitkinin, cilt rahatsızlıklarındaki olumlu etkisi günümüzde halen Aydın, Denizli ve Muğla'da yöre halkı tarafından bilinmekte ve bu tip hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Söz konusu bölgelerde yapılan araştırmalarda, ayak ve el mantarlarına karşı, suda kaynatılan hayıtın buharına hastalıklı bölge tutulmakta veya doğrudan hastalıklı bölge bu suyun içerisine daldırılmaktadır<sup>83</sup>. Bodrum'da suda kaynatılan hayıt yapraklarından elde edilen sıvının mantar hastalıklarına karşı<sup>84</sup>, Manisa'da siğil tedavisinde<sup>85</sup>, Denizli'de ise egzama türünde bir cilt hastalığında<sup>86</sup> kullanıldığı belirlenmiştir. Burdur'da ise halk tarafından hayıt tohumlarının haşlanmasıyla elde edilen suyun, saç dökülmesini engellemek amacıyla saç derisinin tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir<sup>87</sup>. Bitkinin tohumları, günümüzde kozmetik amaçla üretilen çeşitli cilt kremlerinin formülasyonlarında da yer almaktadır. Yapılan araştırmalarda, Kahramanmaraş İli'nde, halk tarafından el üzerindeki fistüllerin tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir<sup>88</sup>. Ayrıca *Plinius*<sup>89</sup>, hayıt tohumunun, arpa ile birlikte dövülerek alındığında beyindeki tümörlere ve apselere karşı yumuşatıcı bir etki sağladığını da aktarmıştır.

Hayıt üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar 20.yy. başlarında başlamış ve bu çalışmalar sonucunda tohumundan hazırlanan formüllerin etkili olduğu tespit edilmiştir<sup>90</sup>. Bugün halen özellikle menstrüasyon düzensizliğinde, menopoz döneminde, mastodinide (meme ağrısı), kısırlık tedavisinde, emziren kadınların sütünü artırma amacıyla, hamilelikte düşükleri durdurmak amacıyla, egzamada, sinirsel hastalıklarda ve akne tedavisi gibi çeşitli cilt hastalıklarında hayıt bitkisi kullanılmaktadır<sup>91</sup>.

*Plinius*<sup>92</sup> tarafından hayıt dallarının antik dönemde sepet yapımında kullanıldığı bildirilmiştir. Bu nedenle bitkinin literatür isminde geçen *Vitex*'in, dalların örülebilmesinden dolayı *vitis-örülerek yapılmış* kelimesinden geldiği düşünülmektedir<sup>93</sup>. Günümüzde halen,

79 Plinius (*Nat.*: XXIV, 38), tohumun yağ içerisinde kaynatılmasıyla elde edilen ekstrenin menenjit tedavisinde de kullanıldığını aktarmaktadır.

80 Ertuğ v.d. 2004: 195.

81 Ertuğ 2002: 91.

82 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

83 Dülger v.d. 2002: 1.

84 Ertuğ 2002: 91.

85 Uğurlu, Seçmen 2008: 130.

86 Yılmaz Kolancı 2017: 55.

87 Özçelik, Balabanlı 2005: 1133.

88 Yeşilada v.d. 1995: 148.

89 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

90 Gülsoy 2011: 4.

91 Gül 2007: 16-32, 43; WHO 2009: 12-23; Gülsoy 2011: 4, 20-22; Demirtaş 2013: 44; Sezik v.d. 2013: 48-53. Yukarıda bahsi geçen hastalıkların hayıt bitkisi ile tedavisinde mutlaka bir hekime danışılması gerekmektedir.

92 Plinius, *Nat.*: XXIV, 38.

93 Gençler Özkan 2010: 56.

hayıt ağacının dalları Anadolu<sup>94</sup>, Yunanistan<sup>95</sup> gibi farklı coğrafyalarda sepet yapımında kullanılmakta ve bu uygulamanın günümüze dek hiç değişmediği görülmektedir. Ağacın dallarının sert, kırılmasının zor ve esnek bir yapıya sahip olması, hayıt dallarının halen sepet yapımında kullanımını devam ettiren en önemli etkidir<sup>96</sup>. Denizli'nin Karahayıt ve Buldan İlçesi'nde yapılan araştırmada, sepet yapımında, dallarının dayanıklılığından dolayı hayıt ağacının kullanıldığı ve özellikle üzüm ile incir selelerinde hayıtın tercih edildiği tespit edilmiştir<sup>97</sup>. Balıkesir Havran ve Burhaniye'de, Muğla ve Mersin'de sepet ve sele yapımında hayıt dalları kullanılmaktadır<sup>98</sup>. Beşparmak Dağı eteğinde bulunan ve ismini hayıt bitkisinden alan Karacahayıt Köyü'nde, hayıt dallarının örülmesiyle ve bu dalların içerisinde kerpiçle izole edilmesiyle *çit ev* ismi verilen küçük evler yapılmaktadır. Köylüler tarafından kullanılan bu evler, yazları serin, kışları ise sıcak olduğu için özellikle tercih edilmektedir<sup>99</sup>.

Hayıt ağacı, boyamacılıkta da kullanılan bitkilerden birisidir. Ağacın kökleri, yaprakları veya dalları günümüzde halen kumaş boyamada kullanılmaktadır<sup>100</sup>. Anadolu'nun farklı yörelerinde, kurutulan ve öğütülen hayıtın çiçekleri ile taze yapraklarından, mordanlama yöntemiyle, açık sarı, sarı, turuncu, zeytin yeşili, haki yeşili gibi çeşitli renkler elde edilmektedir<sup>101</sup>. Milas yöresinde yapılan bir araştırmada, yöre halkı tarafından hayıttan elde edilen boya için uygulanan yöntemler kayıt altına alınmıştır. Araştırmada edinilen bilgilere göre, suda yarım saat kaynatılan yapraklara şap ilave edilerek bir yarım saat daha kaynatılmakta, sonrasında ilave edilen göztaşı çözüldükten sonra su emdirilmiş mordsız yünler banyoya atılmaktadır<sup>102</sup>. Kap ateşten indirildikten sonra, yünler 1 saat süreyle sıklıkla alt üst edilmekte, elde edilen yeşil renk yetersiz geldiği takdirde göztaşı eklenerek 15-20 dakika daha bekletilmektedir. Sonrasında banyo içerisine 2.5 kilogram sakız ağacı külü atılmakta ve 1 ile 1,5 saat sonra çıkarılan yünler kuruma işlemine bırakılmaktadır. Kuruyan yünler son olarak soğuk su ile durulanmaktadır<sup>103</sup>. Çanakkale ve çevresinde yapılan bir araştırmada da, yün boyamada hayıt kökü, yaprakları ile dalları kullanılarak sarı renk elde edildiği belirlenmiştir<sup>104</sup>. Ayrıca hayıt yaprakları ve çiçeklerinin antik dönemden günümüze yakın bir süreye kadar esans yapımında kullanıldığı<sup>105</sup>, arıların hayıt çiçeklerinden elde ettiği balın sevilerek tüketildiği de bilinmektedir<sup>106</sup>.

Bugün yalnızca yetiştiği coğrafyalarda daha çok tanınan ve kullanılan hayıt ağacı, şüphesiz ki antik dönem insanları tarafından da benzer şekilde ilgi ve kullanım görmüştü. Örneğin *Hera*'nın hayıt ağacı altında doğduğuna dair efsane, söz konusu kutsal alanda yetişen hayıt ağaçlarından kaynaklanan ve gelişen bir inanç olmalıydı. Antik dönem insanı tarafından yakından incelenen bitki, dini inanışların yanında çoğunlukla sağlık alanında kullanım görmüş ve döneminin bilim insanları tarafından birçok yararı keşfedilmiştir. Hayıt ağacının tohumu ve yapraklarının günümüzde yapılan bilimsel analizlerde keşfedilen tıbbi

94 Baytop 1984: 252; Dülger v.d. 2002: 2; Ertuğ 2006: 673; Yılmaz Kolancı 2017: 55-56.

95 Forster 1952: 59.

96 Yılmaz Kolancı 2017: 56.

97 Ertuğ v.d. 2004: 199, lev. 9, res. 33-34; Ertuğ 2006: 678; Yılmaz Kolancı 2017: 55.

98 Polat v.d. 2013: 5; Gül 2007: 42.

99 <https://karyayolu.wordpress.com/yerlesimler/sivil-mimari/hayittan-hayat-cit-evler/>

100 Eyüboğlu v.d. 1983: 58-59; Dülger v.d. 2002: 2; Karadağ 2007: 56; Baytop 2007: 132.

101 Karadağ 2007: 56.

102 Eyüboğlu v.d. 1983: 59.

103 Eyüboğlu v.d. 1983: 59.

104 Gönüz v.d. 2006: 57, 66.

105 Plinius, *Nat.*: XIII, 2; Yılmaz Kolancı 2017: 56.

106 Yılmaz Kolancı 2017: 56.

etkileri, binlerce yıl önce bilge atalarımız tarafından<sup>107</sup> deneme, yanılma ve gözlem yeteneği ile belirlenmiştir. Ancak yaptığımız çalışmada bu bilgilerin, antik kaynaklar aracılığıyla günümüze aktarılmasının yanında sözlü olarak da nesilden nesile taşındığı da görülmektedir. Özellikle bitkinin yetiştiği coğrafyada bulunan insanlar, çevrelerinde bulunan hayıtla ilgili tüm bilgi birikimini sözlü olarak aynı coğrafya insanı ile halen paylaşmakta ve bir sonraki kuşağa aktarmaktadır. Bugün bizler tarafından göz ardı edilen, hatta tanımakta bile zorlandığımız bitkilerin, antik dönem insanı tarafından yaşamlarının merkez noktasına alındığı ve kutsandığı görülmektedir. Hayıt ağacı, antik dönemden günümüze özellikle sağlık alanında yoğun bir şekilde kullanım görmüş, bunun yanı sıra boyamacılıkta ve sepet yapımında da hayıttan yararlanılmış ve bugün halen yararlanılmaya devam edilmektedir. Bitkinin antik dönemdeki hastalıkların tedavisinde karşımıza çıkan kullanımlarının ve uygulamalarının binlerce yıldır aynı şekilde devam etmesi, doğadan şifa arayan insanoğlunun ulaştığı bilgi düzeyinin üstünlüğünü göstermesi açısından oldukça önemlidir.

107 Antik dönemde bitkileri tıbbi amaçla kullanmak için derin bir botanik ve tıp bilgisine sahip olmak, bitkileri doğru tanımak gerekliydi: Jackson 1999: 71.

## BİBLİYOGRAFYA

- Aksakal 2006 Aksakal, N., "Buldan'da Şifalı Bitkiler ve Halk Hekimliği Uygulamaları", *Buldan Sempozyumu (23-24 Kasım 2006)*, 901-908.
- Anadol 1990 Anadol, C., *Şifalı Bitkiler ve Şifalı Sular Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Bayatlı 1989 Bayatlı, O., *Şifalı Otlar ve Lokman Hekim*, İzmir.
- Baytop 1963 Baytop, T., *Türkiye'nin Tıbbi ve Zehirli Bitkileri*, İstanbul.
- Baytop 1984 Baytop, T., *Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün)*, İstanbul.
- Baytop 2007 Baytop, T., *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara.
- Chaniotis 2011 Chaniotis, A., "Festivals and Contests in the Greek World", *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum* VII, Los Angeles, 160-172.
- Demirtaş 2013 Demirtaş, A. *Isırgan Otu (Urtica Dioica L.), Papatya (Matricaria Chamomilla L.) ve Hayıt Meyvesi (Vitex agnus-castus L.) Ekstraktlarının Normal Koşullarda ve Asidoz Koşullarında Rumen Mikrobiyal Fermentasyonuna In Vitro Etkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doğan v.d. 2008 Doğan, Y., Ay, G., Kozuharova, E., "A Study on the Anatomical Characteristics of *Vitex agnus-castus* (Verbenaceae)", *Phytologia Balcanica* 14/1, 97-101.
- Doğan, Mert 1998 Doğan, Y., Mert, H. H., "An Autecological Study on the *Vitex agnus-castus* L. (Verbenaceae) Distributed in West Anatolia", *Turkish Journal of Botany* 22, 327-334.
- Dülger v.d. 2002 Dülger, B., Uğurlu, E., Gücin, F., "*Vitex agnus-castus* L. (Hayıt)'un Antimikrobal Aktivitesi", *Ekoloji Çevre Dergisi* 45, 1-5.
- Emir 2011 Emir, B., *Antik Çağda Kadınların Dinsel Ritüelleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Ertem 1974 Ertem, H., *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, Ankara.
- Ertuğ 2002 Ertuğ, F., "Bodrum Yöresinde Halk Tıbbında Yararlanılan Bitkiler", *14. Bitkisel İlaç Hammaddeleri Toplantısı Bildirileri* (29-31 Mayıs 2002), Eskişehir, 76-93.
- Ertuğ 2006 Ertuğ, F., "Turkey", *"Baskets of the World" the Social Significance of Plaited Crafts, Proceedings of the IVth International Congress of Ethnobotany*, İstanbul, 673-679.
- Ertuğ v.d. 2004 Ertuğ, F., Tümen, G., Çelik, A., Dirmenci, T., "Buldan (Denizli) Etnobotanik Alan Araştırması", *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 2, 187-218.
- Eyuboğlu 1987 Eyuboğlu, İ. Z., *Anadolu Halk İlaçları: Bitkiler, Büyüler, Macunlar, Yıldızname*, İstanbul.
- Eyuboğlu v.d. 1983 Eyuboğlu, Ü., Okaygün, I., Yaraş, F., *Doğal Boyalarla Yün Boyama*, İstanbul.
- Forster 1952 Forster, E. S., "Trees and Plants in the Greek Tragic Writers", *Greece&Rome*, Vol. 21, No. 62, 57-63.
- Gençler Özkan 2010 Gençler Özkan, A. M., "Binlerce Yıllık Deneyim: Tarihte Tıbbi Bitkiler, Antik Çağlardan Günümüze *Vitex agnus-castus*", *Modern Fitofarmakoterapi ve Doğal Farmasötikler* 1:3, 56-58.
- Göktürk 2015 Göktürk, R. S., "Phaselis Antik Kenti Florası I", *Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies* 1, 81-131.
- Gönüz v.d. 2006 Gönüz, A., Aksoy, A., Karabacak, E., "Çanakkale ve Çevresinde



- Doğal Yayılış Gösteren Bazı Potansiyel Boya Bitkileri”, *Anadolu Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi* 16:1, 54-71.
- Gül 2007 Gül, A., *Kadın Hastalıklarında Kullanılan Droglar Vitex agnus-castus* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gülsoy 2011 Gülsoy, G., *Vitex agnus-castus (Hayıt) Meyvelerinin Fitoterapi Açısından Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Güner 2012 Güner, A., *Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler)*, İstanbul.
- Honda v.d. 1996 Honda, G., Yeşilada, E., Tabata, M., Sezik, E., Fujita, T., Takeda, Y., Takaishi, Y., Tanaka, T., “Traditional Medicine in Turkey VI, Folk Medicine in West Anatolia: Afyon, Kütahya, Denizli, Muğla, Aydın Provinces”, *Journal of Ethnopharmacology* 53, 75-87.
- Jackson 1999 Jackson, R., *Roma İmparatorluğu’nda Doktorlar ve Hastalıklar* (Çev. Ş. Mumcu), İstanbul.
- Karadağ 2007 Karadağ, R., *Doğal Boyamacılık*, Ankara.
- Karamanoğlu 1977 Karamanoğlu, K., *Farmasötik Bitkiler*, Ankara.
- Küçüker 2010 Küçüker, P., “Lügat-i Müşkilat-ı Ecza’da Türkçe Bitki Adları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3, 401-415.
- Kyrieleis 1993 Kyrieleis, H., “The Heraion at Samos”, *Greek Sanctuaries: New Approaches*, London, 125-153.
- Morel 1955 Morel, W., “An Inscription from Caunus”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 75, 155.
- Özçelik, Balabanlı 2005 Özçelik, H., Balabanlı, C., “Burdur İlinin Tıbbi ve Aromatik Bitkileri”, *I. Burdur Sempozyumu (16-19 Kasım 2005)*, Cilt 2, 1127-1136.
- Polat v.d. 2013 Polat, R., Satil, F., Selvi, S., “Havran ve Burhaniye (Balıkesir) Yörelerinde El Sanatlarında Yararlanılan Bitkiler Üzerine Etnobotanik Araştırmalar”, *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 29: 1, 1-6.
- Rahner 1971 Rahner, H. S. J., *Greek Myths and Christian Mystery*, New York.
- Sarı v.d. 2010 Sarı, A. O., Oğuz, B., Bilgiç, A., Tort, N., Güvensen, A., Şenol, S. G., “Ege ve Güney Marmara Bölgelerinde Halk İlacı Olarak Kullanılan Bitkiler”, *Anadolu Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi* 20: 2, 1-21.
- Sezik v.d. 2013 Sezik, E., Özkök, G., Sezik, M., “*Vitex agnus castus* L. Preparatı ile Retrospektif bir Çalışma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 20: 2, 48-53.
- Sıcak v.d. 2013 Sıcak, Y., Çolak, Ö. F., İlhan, V., Sevindik, E., Alkan, N., “Köyceğiz Yöresinde Halk Arasında Yaygın Olarak Kullanılan Bazı Tıbbi ve Aromatik Bitkiler”, *Anadolu Doğa Bilimleri Dergisi* 4/2, 70-77.
- Smardz 1979 Smardz, K. E., *The Sacred Tree in Ancient Greek Religion* (Unpublished Master Thesis), McMaster University Master of Arts, Hamilton.
- Tanker v.d. 1993 Tanker, N., Koyuncu, M., Coşkun, M., *Farmasötik Botanik*, Ankara.
- Tanker v.d. 2007 Tanker, N., Koyuncu, M., Coşkun, M., *Farmasötik Botanik*, Ankara.
- Thompson 1949 Thompson, R., *A Dictionary of Assyrian Botany*, London.
- Torlak v.d. 2010 Torlak, H., Vural, M., Aytaç, Z., *Türkiye’nin Endemik Bitkileri*, Ankara.
- Tuzlacı, Bulut 2007 Tuzlacı, E., Bulut, G. E., “Turkish Folk Medicinal Plants, Part VII: Ezine (Çanakkale)”, *Journal of Faculty Pharmacy of Istanbul University* 39, 39-51.

- Tuzlacı, Sadıkoğlu 2007 Tuzlacı, E., Sadıkoğlu, E., "Turkish Folk Medicinal Plants, Part VI: Koçarlı (Aydın)", *Journal of Faculty Pharmacy of Istanbul University* 39, 25-37.
- Uğurlu, Seçmen 2008 Uğurlu, E., Seçmen, Ö., "Medicinal plants popularly used in the villages of Yunt Mountain (Manisa-Turkey)", *Fitoterapia* 79, 126-131.
- Webster v.d. 2006 Webster, D. E., Lu, J., Chen, S. N., Farnsworth, N. R., Jim Wang, Z., "Activation of the  $\mu$ -opiate receptor by *Vitex agnus-castus* methanol extracts: Implication for its use in PMS", *Journal of Ethnopharmacology* 106, 216-221.
- WHO 2009 *Who Monographs on Selected Plants*, Vol. 4, Geneva.
- Yeşilada v.d. 1995 Yeşilada, E., Honda, G., Sezik, E., Tabata, M., Fujita, T., Tanaka, T., Takeda, Y., Takaishi, Y., "Traditional Medicine in Turkey V, Folk Medicine in the inner Taurus Mountains", *Journal of Ethnopharmacology* 46, 133-152.
- Yılmaz Kolancı 2017 Yılmaz Kolancı, B., "Karahayıt'ta (Denizli) Hayıt Ağacının (*Vitex agnus-castus* L.) Geleneksel Kullanımı", *Phaselis* III, 49-60.

#### İnternet Kaynakları:

- URL 1: <https://karyayolu.wordpress.com/yerlesimler/sivil-mimari/hayittan-hayat-cit-evler/> (20.11.2016).

#### Antik Kaynaklar:

- Dioskorides *De Materia Medica: Being an herbal with many other medicinal materials*, (Ed. T.A. Osbaldeston), Johannesburg, 2000.
- Hippokrates *The Genuine Woks of Hippocrates*, (Ed. C.D. Adams), New York, 1868.
- Pausanias *Description of Greece* (Trans. W.H.S. Jones), London, 1918.
- Plinius *The Natural History*, (Ed. J. Bostock vd.), London, 1855.

#### FIGÜRLER LİSTESİ

- Fig. 1: Ağaç formu hayıt (*Vitex agnus-castus* L.) (Aydın). (Foto: Bilge Yılmaz Kolancı).
- Fig. 2: Çalı formu hayıt (*Vitex agnus-castus* L.) (Denizli). (Foto: Bilge Yılmaz Kolancı).
- Fig. 3: Mor renkli hayıt çiçekleri (Denizli). (Foto: Bilge Yılmaz Kolancı).
- Fig. 4: *Vitex agnus-castus* L. yaprakları (Denizli). (Foto: Bilge Yılmaz Kolancı).
- Fig. 5: *Vitex agnus-castus* L. meyveleri (Denizli). (Foto: Bilge Yılmaz Kolancı).



Fig. 1: Ağaç formu hayıt (*Vitex agnus-castus* L.) (Aydın).



Fig. 2: Çalı formulu hayıt (*Vitex agnus-castus* L.) (Denizli).



Fig. 3: Mor renkli hayıt çiçekleri (Denizli).



Fig. 4: *Vitex agnus-castus* L. yaprakları (Denizli).



Fig. 5: *Vitex agnus-castus* L. meyveleri (Denizli)